

Borgarting lagmannsrett - LB-2015-52345

Instans	Borgarting lagmannsrett - Dom
Dato	2016-06-02
Publisert	LB-2015-52345
Stikkord	Kommunens ansvarsfraskrivelse. Vannskade. Erstatning. Forurensningsloven § 24 a.
Sammendrag	Saken gjaldt krav om erstatning etter tilbakeslag i kommunal avløpsledning. Lagmannsretten kom, som tingretten, til at tilbakeslaget skyldes ekstra kraftig nedbør, og at det ikke forelå uaktsomme forhold hos kommunen. Ansvarsfraskrivelsen i abonnementsvilkårene ledet da til at kommunen var uten ansvar for skaden.
Saksgang	Halden tingrett THALD-2014-142073 - Borgarting lagmannsrett LB-2015-52345 (15-052345ASD-BORG/02).
Parter	A og B (for begge: advokat Pål Are Sund) mot Halden kommune (advokat Kjell Mandal).
Forfatter	Lagdommer Fanny Platou Amble, lagdommer Bjørn E. Engstrøm og ekstraordinær lagdommer Ole Nyfløt.

Saken gjelder krav om erstatning etter forurensningsloven § 24a som følge av tilbakeslag i det kommunale avløpsnett.

Halden tingrett avsa 23. januar 2015 dom med slik domsslutning:

1. Halden kommune v/ordføreren frifinnes.
2. B og A betaler 36.814 - trettisekstusenåttehundreogfjorten - kroner i sakskostnader til Halden kommune innen 2 - to - uker fra dommen er forkynt.

Bakgrunnen for saken kan i korte trekk beskrives slik:

B og A og deres syv barn bor i [adresse] i Tistedal i Halden kommune. Eiendommen er tilknyttet det kommunale avløpsnett. 5. september 2011 oppsto det tilbakeslag i avløpsrøret i boligen. Avløpsvann ble ført opp fra sluket i kjelleren og spredte seg til alle rommene i kjelleren, hvor det var oppbevart en stor mengde med klær, gardiner og annet løsøre. Takstfirma engasjert av de ankende parterers forsikringsselskap slo i skaderapport 15. september 2011 fast at tilbakeslaget var forårsaket av kapasitetsproblemer i den kommunale ledningen, og engasjerte firma ISS til å ta opp fortegnelse over alle gjenstander som var skadd og måtte kondemneres.

Det er innhentet værdata fra Meteorologisk institutt som viser at det på nærmeste målestasjon, som befinner seg om lag 2,5 km fra de ankende parterers bolig, falt 39 millimeter nedbør i løpet av 24 timer fra klokken 08:00 4. september 2011, og 22 mm de påfølgende 24 timene frem til klokken 08:00 6. september.

B og A fremsatte krav mot sitt forsikringsselskap, som 27. mars 2012 avlo kravet i sin helhet på grunn av svik. Selskapet mente at de ankende parter hadde oppgitt for høye verdier på noen av gjenstandene på listen som ISS hadde utarbeidet. B og A gikk til sak mot forsikringsselskapet med krav om erstatning begrenset oppad til 672 971 kroner, men frafalt søksmålet under saksforberedelsen. De fremmet deretter samme krav mot Halden kommune ved stevning 4. september 2014.

Halden kommunes avløpsanlegg i Tistedal-området, hvor det er om lag 380 boliger tilknyttet den lokale pumpestasjonen, ble fornyet i perioden 1995-96 til 2014-15. Mens det her tidligere var felles avløp for spillvann («kloakk») og overvann («regnvann»), ble det nå lagt separate pvc-rør for spillvann og overvann frem til eiendommene. Disse rørene hadde kapasitet på henholdsvis 160 mm og 200 mm, basert på sakkyndige beregninger som kommunen hadde innhentet. Etter omleggingen må den enkelte boligeier bekoste påkobling til det nye separatanlegget. Inntil det er skjedd, ledes både overvann og spillvann ut gjennom spillvannsrøret. Det er uomtvistet at en del eiendommer fortsatt ikke er påkoblet, blant annet de ankende parterers eiendom.

Halden kommune har vedtatt Normalreglement for sanitæranlegg. De relevante avsnittene i Standard abonnementsvilkår pkt. 3.14 Ansvarsforhold, lyder slik:

Kommunen er uten ansvar for ulemper eller skader hos abonnenten (...) som skyldes svikt i (...) i avløpssystemet, herunder tilbakeslag fra offentlig avløpsanlegg, med mindre svikten skyldes forsettlig eller uaktsomt forhold fra kommunens side.

(...)

Så lenge kommunens uaktsomhet ikke kan anses for å være grov, gjelder den samme ansvarsbegrensning for svikt i form av tilbakeslag/oversvømmelse fra det offentlige avløpsanlegg som skyldes nedbør/flom som er større enn den avløpsanlegget er dimensjonert for (...).

For nærmere detaljer vedrørende saksforholdet vises til tingrettens dom og lagmannsrettens bemerkninger nedenfor.

B og A har anket dommen til Borgarting lagmannsrett. Ankeforhandling er holdt 19. mai 2016 i Borgarting lagmannsretts hus. B møtte og avga forklaring. Det ble avhørt ett vitne. Om bevisføringen for øvrig vises til rettsboken.

De ankende parter, B og A, har i hovedtrekk anført:

Skaden skyldes kapasitetsmangel i det offentlige ledningsnett, og kommunen er ansvarlig for dette etter den objektive regelen i forurensningsloven § 24a. Det følger av Høyesteretts praksis at ansvarsfraskrivelsen i abonnementsvilkårene for kapasitetsproblemer bare kan gjøres gjeldende ved uvanlig store nedbørmengder. Det var ikke tilfelle her. Ved dimensjonering av avløpsrørene bygget kommunens sakkyndige konsulent, Cowi

AS, blant annet på tall for nedbørintensitet hentet fra IVF-kurver over 18 år fra målestasjonen i Halden og en returperiode på 25 år. Det vil si at det bare hvert 25. år kan forventes en nedbørmengde på 22.1 mm i løpet av 45 minutter, eller 33,3 mm i løpet av 6 timer. Anlegget er altså dimensjonert for å tåle dette. Nedbørsversikt fra Meteorologisk institutt for perioden 1999-2014 viser at det på samme målestasjon falt mer enn 20 mm nedbør per døgn hele 127 ganger.

Årsaken til tilbakeslaget som rammet de ankende parter var følgelig ikke at det kom nedbørmengder som var større enn avløpsanlegget er dimensjonert for, men at det er mange boliger som fortsatt ikke har koblet seg på det separate anlegget. Kommunen har ikke villet bidra med opplysninger om hvor mange boliger dette gjelder, men anslår at det dreier seg om ca. 10 %, det vil si om lag 38 boliger. I tillegg må man ifølge kommunen regne med inntil 7 % feilkoblinger. For alle disse boligene ledes overvannet inn i spillvannsledningen, og dette er den ikke dimensjonert for. Kommunen la opp til å gjennomføre utskiftningen over flere år, slik at det var påregnelig at en god del husstander i en periode ville føre også overvannet inn i spillvannsrørene. Det var uaktsomt av kommunen ikke å ta høyde for denne problemstillingen ved dimensjoneringen av spillvannsrørene. Kommunen har videre opptrådt (grovt) uaktsomt ved ikke å sørge for at husstandene kobler seg opp på det nye nettet. Det separate anlegget i [adresse] ble lagt i 1995. B og A har bodd der siden 1997, og aldri før i 2015 mottatt pålegg om oppkobling. Hvis flere hus hadde vært koblet opp, hadde tilbakeslaget sannsynligvis ikke skjedd.

Kommunen har bevisbyrden, jf. forurensningsloven § 59.

Subsidiært anføres at tilbakeslaget skyldes at kommunen uaktsomt har forsømt oppgradering og vedlikehold. Etter Høyesteretts praksis kan ikke kommunen fraskrive seg ansvar for mangelfullt vedlikehold. Det fremgår blant annet av kommunens egen hovedplan for vann og avløp fra 2012 at det er mangler ved avløpsnettet.

Når det gjelder tapet som kreves dekket, har de ankende parter justert kravet i henhold til innvendingene fra deres forsikringsselskap i begrunnelsen fra avslaget på dekning. For skader på gardiner og gardinrelatert utstyr kreves nå bare erstattet beløp som er dokumentert ved fremlagte kvitteringer. Verdien på ødelagt pc er nedjustert. Kravet for lagmannsretten utgjør etter dette 490 161,50 kroner. Skadelidte har ikke medvirket til tapet.

De ankende parter la ned slik påstand:

1. Halden kommune dømmes til å betale B og A erstatning etter rettens skjønn oppad begrenset til kroner 490 161,50 med tillegg av renter etter lov om renter ved forsinket betaling fra 4. september 2014 til betaling skjer.
2. Halden kommune betaler B og A sakens omkostninger for tingretten og lagmannsretten

Ankemotparten, Halden kommune, har i hovedtrekk anført:

Kommunen er enig i tingrettens resultat og begrunnelse. Tilbakeslaget skyldes den kraftige nedbøren, og kommunen er uten ansvar i henhold til ansvarsbegrensningen i abonnementsvilkårene. Avløpsanlegget er relativt nytt og har tilfredsstillende kapasitet, i samsvar med sakkyndige beregninger og de krav som ble stilt da ledningene ble lagt. Overgangsproblemet med at en del husstander i en periode vil føre sitt overvann inn i spillvannsledningen, og at en del slik feilføring også vil skje på permanent basis som følge av feilkoblinger, er tatt høyde for ved at kommunen har montert overløp fra spillvannsledningen til overvannsledningen for å ta unna kapasitetsproblemer ved mye nedbør.

Det forhold at flere hus i Berkelundsveien fikk tilbakeslag denne dagen, slik B opplyste i retten, viser at det dreide seg om uvanlige nedbørmengder. De meteorologiske data over hvor ofte det har regnet mer enn 20 mm per døgn uten at det har oppstått problemer, viser at det skal en del til før det blir kapasitetsproblemer. For øvrig vil nedbørsintensiteten variere sterkt lokalt og også gjennom døgnet. Det er sannsynlig her at det har regnet ekstra kraftig i timene før tilbakeslaget skjedde, og at bakken har vært mettet av vann som følge av mye nedbør det foregående døgnet.

Kommunen er bare kjent med et fåtall tilbakeslagssaker de senere årene, og alle disse har vært forårsaket av mangelfullt vedlikehold.

Når kommunen har investert i separatanlegg, som her, er det også i kommunens interesse at alle husstander kobler seg opp på det nye anlegget. Oppkoblingstakten henger imidlertid sammen med fremdriften i utskiftningen. Utskiftning av avløpsanlegg er svært kostbart, og kommunen er derfor nødt til å bruke mange år på gjennomføringen, som konkurrerer med mange andre kommunale oppgaver. Det er ikke grunnlag for å

bebreide kommunen som uaktsomt at den ikke har tvunget gjennom oppkobling tidligere. Det er nylig sendt ut et siste varsel til husstandene i området med frist for oppkobling og opplysning om at kommunen vil utføre arbeidene for huseiers regning dersom fristen ikke overholdes.

Det er ikke holdepunkter for at vedlikeholdet har vært mangelfullt. Det er heller ikke grunnlag for ulovfestet objektivt ansvar.

Hensynet til skadelidte taler heller ikke for at kommunen skal bære ansvaret i dette tilfellet. De ankende parter ville ha fått dekket tapet fra eget forsikringsselskap dersom de hadde oppført tapte gjenstander til reell verdi - slik de for øvrig fikk da de fikk tilbakeslag i 2009 og i følge B fikk utbetalt om lag 800 000 fra forsikringsselskapet.

Kravet er for høyt. Beløpet som kreves erstattet for gardiner og gardinutstyr er ikke tilstrekkelig dokumentert. De øvrige poster må reduseres skjønnsmessig, blant annet på grunnlag av Bs forklaring i retten om at deres påføring av «nytt» på ISS' liste over kondemnerte ting ikke nødvendigvis betød at tingen var ny, men at den var i god stand.

Ankemothparten la ned slik påstand:

1. Anken forkastes.
2. Halden kommune tilkjennes sakens omkostninger for lagmannsretten.

Lagmannsretten er kommet til samme resultat som tingretten, og ser saken slik:

Spørsmålet i saken er om Halden kommune kan holdes erstatningsansvarlig for skader som oppsto i de ankende parters bolig i [adresse] i Halden, som følge av tilbakeslag i det kommunale avløpsnett i september 2011. Det er uomtvistet at det hadde regnet en god del i området i mer enn ett døgn før tilbakeslaget ble oppdaget.

Forurensningsloven § 24a første punktum lyder slik:

Anleggseieren er ansvarlig uten hensyn til skyld for skade som et avløpsanlegg volder fordi kapasiteten ikke strekker til eller fordi vedlikeholdet har vært utilstrekkelig.

Det følger av kommunens ansvarsfraskrivelse, som er referert innledningsvis i dommen, at med mindre det foreligger grov uaktsomhet, er kommunen uten ansvar for

... svikt i form av tilbakeslag/oversvømmelse fra det offentlige avløpsanlegg som skyldes nedbør/flom som er større enn den avløpsanlegget er dimensjonert for.

I Rt-2007-431 slo Høyesterett fast at forurensningsloven § 24a er fravikelig, og at en tilsvarende ansvarsfraskrivelse som i vår sak medførte at kommunen var uten ansvar for vannskader som følge av tilbakeslag i den kommunale avløpsledningen. Årsaken til tilbakeslaget er beskrevet slik i avsnitt 3 i dommen:

Den 29. juni 2003 regnet det kraftig i Stavanger. Avløpsledningen forbi eiendommen, som var dimensjonert for gjentakintervall for regnvær for 10 år, hadde ikke tilstrekkelig kapasitet til å ta unna vannet. Dette førte til tilbakeslag av avløpsvann i Jærgaten 62.

I avsnitt 47 uttales:

Ansvarsbegrensningen kommer til anvendelse når Stavangerområdet blir utsatt for større nedbørsmengder. . Det er ikke anført at avløpsledningen forbi Jærgaten 62 har for liten kapasitet i forhold til gjeldende krav til dimensjonering.

Høyesterett har også senere behandlet spørsmålet om ansvar etter forurensningsloven § 24a for tilbakeslag i avløpsnett. I Rt-2011-1304 slo Høyesterett under dissens fast at kommunen ikke kunne fraskrive seg det objektive ansvaret i loven for skader som skyldes utilstrekkelig vedlikehold. I Rt-2014-656 skyldtes tilbakeslaget at en stor stein på uforklarlig vis hadde kommet inn i avløpsnett, og Høyesterett kom da til at forurensningsloven § 24a måtte suppleres av det ulovfestede objektive ansvaret. Lagmannsretten mener at ingen av de to sistnevnte dommene er av interesse for vår sak. De ankende parter har ikke tilbudt noe bevis til støtte for at tilbakeslaget i [adresse] skyldes mangelfullt vedlikehold eller forhold som aktualiserer et ulovfestet objektivt ansvar. Lagmannsretten legger til grunn at det var regnværet som var den umiddelbare årsaken til at det oppsto kapasitetsproblemer og tilbakeslag i vår sak.

De ankende parter har, med henvisning til værdata for perioden 1999-2014 for målestasjonen i Halden sentrum, som ligger et par kilometer fra [adresse], gjort gjeldende at det ikke falt spesielt mye regn 5. september 2011. Samme mengde som kom i døgnet fra 5. til 6. september 2011, nemlig 22 mm, har kommet 127 ganger i løpet av disse 15 årene. Til dette bemerker lagmannsretten for det første at måletallene ikke tar høyde for at det er nedbørsintensiteten som først og fremst har betydning for kapasiteten i avløpssystemet. Videre kan det være store lokale variasjoner både i mengde og intensitet over relativt korte avstander. Dessuten er det av betydning for avrenningen, og derved det kommunale nettets muligheter for å ta unna nedbøren på skadedagen, at det allerede i det foregående døgnet ble registrert en betydelig nedbørsmengde på 39 mm i området. Lagmannsretten mener at opplysningen fra B om at flere andre boliger i [adresse] også fikk tilbakeslag denne dagen, underbygger at det var uvanlig mye nedbør som kom i dette området.

Lagmannsretten legger etter dette til grunn at det var ekstra kraftig regnvær som gjorde at avløpsnettets ikke klarte å ta unna vannmassene, slik at det ble tilbakeslag. Ansvarsfraskrivelsen vil da gjelde, med mindre det foreligger ansvarsbetingende forhold på kommunens side knyttet til dimensjoneringen av avløpsnettets.

Lagmannsretten bemerker i den forbindelse at det er de ankende parter som må sannsynliggjøre at det foreligger (grov) uaktsomhet hos kommunen. Bevisregelen i forurensningsloven § 59, som de ankende parter har vist til, gjelder når en forurensningsskade kan ha flere mulige skadeårsaker. Denne bestemmelsen er ikke relevant her, hvor det er klart at tilbakeslaget skyldes kapasitetsproblemer i det kommunale avløpsnettets, og temaet er hva som var årsaken til disse problemene.

Da skaden skjedde i 2011, var - som nevnt innledningsvis i dommen - det kommunale avløpsnettets i Tistedal under omlegging. Det gamle betongrørnettets var et såkalt fellessystem, der spillvann og overvann gikk i samme rør. Det nye separatsystemets, der spillvann og overvann ledes i separate pvc-rør, har den fordel at overvannet kan slippes direkte til naturlige resipienter, slik at man reduserer væskevolumet som må pumpes til og kjøres gjennom renseanlegg før utslipp til naturen. For de ca. 380 eiendommene som er tilknyttet pumpestasjonen i Tistedal, startet kommunen i 1995-96 omleggingen fra fellessystem til separatsystem. Omlegging er kostbart for kommunen, og må derfor av økonomiske grunner gjennomføres over flere år. I [adresse] skjedde omleggingen tidlig i perioden, fordi veien ligger ganske nær pumpestasjonen. Kommunen har opplyst at omleggingen først i 2014-15 ble sluttført frem til de siste boligene lengst fra pumpestasjonen.

Det nye separatsystemets ble dimensjonert i henhold til beregninger foretatt for Halden kommune under prosjekteringen av rådgivningsfirmaet Cowi AS. Etter det lagmannsretten har forstått, bestrider ikke de ankende parter at de valgte dimensjoner for spill- og overvannsledninger på henholdsvis 160 og 200 mm var i samsvar med hva som var vanlig, og tilfredsstilte gjeldende krav til kapasitet for slike anlegg.

Ved omlegging fra fellessystem til separatsystem, må den enkelte husstand koble seg til det nye anlegget. Det innebærer at overvann og spillvann må skilles fra hverandre også på den enkelte eiendom, slik at overflatevannet (fra taknedløp, regnvannskummer osv.) ledes til overvannsledningen og kloakken ledes til spillvannsledning. Inntil slik påkobling har skjedd, vil både overvann og spillvann bli ledet i spillvannsledningen for å unngå forurensning i overvannsresipienten. Kommunen har opplyst at forurensningsmyndigheten likevel godtar at kommunen har etablert såkalte overløp for å ta unna akutte kapasitetsproblemer. Når det regner så mye at det nærmer seg kapasitetsgrensen i spillvannsledningen, vil overløpet lede noe av blandingen av spill- og overvann over i overvannsledningen. Spillvannet da vil være så uttynnet av regnvann at den forurensningen av overvannsresipienten som overløpet medfører, anses akseptabel. For øvrig opplyste kommunen at det erfaringsmessig er en viss andel eiendommer som blir permanent koblet opp feil til separatanlegget av utførende rørlegger, slik at spillvannet ledes til overvannsledningen og omvendt.

Lagmannsretten har forstått de ankende parter slik at man ikke hevder at spillvannsledningen i [adresse] var utilstrekkelig dimensjonert for et fungerende separatsystem, men at det var grovt uaktsomt av kommunen ikke å sørge for at husstandene raskere koblet seg på separatsystemets. Når kommunen i praksis godtok at en stor andel av husstandene ikke koblet seg på, fungerte spillvannsledningen i betydelig grad som et fellessystem, og *som fellessystem* var den utilstrekkelig dimensjonert.

Til tross for oppfordring fra de ankende parter har kommunen ikke bidratt til å opplyse hvor mange eiendommer som ikke var koblet opp mot separatanlegget i september 2011. Kommunen har imidlertid vist til at erfaringstall fra fylkeskommunen tilsier at det er om lag 10 % som ikke har koblet seg opp. I tillegg kommer anslagsvis 3-7 % feilkoblinger. Dette viser, slik lagmannsretten ser det, at det - inntil separatanlegget er helt ferdigstilt - er påregnelig å få betydelige mengder overvann inn i spillvannsledningen ved store nedbørsmengder.

Det foreligger for lagmannsretten ingen opplysninger om hva som er forskjellen i kapasitet mellom det gamle fellessystemet og spillvannsledningen i det nye separatsystemet, eller i hvilken utstrekning oppkoblingsprosenten har hatt betydning for hendelsesforløpet i vår sak. Det foreligger heller ingen opplysninger om hvor langt anlegg av separatsystem må være kommet for at husstandene kan koble seg til det. De ankende parter har fremlagt kopi av et brev fra kommunen datert 18. februar 2015 som angivelig skal være sendt alle husstandene i Tistedalområdet, og som gir frist for oppkobling til dem som ikke allerede har koblet seg på. Om det også tidligere har vært utstedt slike pålegg, og i hvilken utstrekning eventuelle fristoversittelser har vært fulgt opp av kommunen, er ikke nærmere opplyst. B forklarte i retten at familien flyttet til [adresse] i 1997, og at han ikke har hørt noe om oppkobling før han mottok pålegget i 2015.

Etter lagmannsrettens sy er det ikke holdepunkter for å si at kommunen har opptrådt uaktsomt eller grovt uaktsomt, slik at ansvarsbegrensningen i abonnementsvilkårene ikke gjelder, ved dimensjonering, anleggelse av eller oppkobling til det nye separatsystemet i Tistedal. Lagmannsretten mener at kommunen må ha et vidt spillerom med hensyn til fremdrift når den skal gjennomføre omfattende og kostbare forbedringer i vann- og avløpsnettverket, og at det skal mye til før de midlertidige løsningene som etableres i perioden fra anleggsstart til ferdigstilling skal kunne karakteriseres som uaktsomme - enn si grovt uaktsomme. Det er ingen holdepunkter i saken for at løsningen med overløp ikke har fungert tilfredsstillende i dette området ved vanlige nedbørsmengder. Det er heller ingen holdepunkter for at kommunen har utvist en ansvarsbetingende mangel på fremdrift med hensyn til å få eiendommene til å koble seg på det nye separatanlegget. Slik oppkobling er nødvendig for at kommunen skal kunne høste fordelene av de foretatte investeringene og derfor klart i kommunens egen interesse å få gjennomført.

På bakgrunn av dette konkluderer lagmannsretten med at ansvarsfraskrivelsen i abonnementsvilkårene gjelder. Halden kommune er derfor ikke ansvarlig for skadene på de ankende parters klær og utstyr som følge av tilbakeslaget i avløpsnettets 5. september 2011.

Selv om det ikke er nødvendig for resultatet, vil lagmannsretten avslutningsvis tilføye at heller ikke hensynet til skadelidte taler for å begrense adgangen til ansvarsfraskrivelse i et tilfelle som dette. Høyesterett fremholder i Rt-2014-656 at vann- og avløpsnettets viktig samfunnsmessig infrastruktur som samtidig utgjør en risiko for betydelig skade hos den enkelte forbruker som er koblet til (avsnitt 33). Normalt vil imidlertid slik skade bli dekket under huseiers skadeforsikring. Dette var også tilfellet for Bs og As del da kjelleren deres ble oversvømt som følge av tilbakeslag i avløpsnettets i 2009. At de ble nektet forsikringsdekning ved det tilsvarende skadetilfellet i 2011, skyldes deres egen atferd overfor forsikrings-selskapet.

Siden lagmannsretten er kommet til at erstatningsansvar ikke foreligger, er det ikke nødvendig for lagmannsretten å ta stilling til tapets størrelse.

Anken forkastes, og de ankende parter har tapet saken. Etter hovedregelen i tvisteloven § 20-2 første ledd skal de da dømmes til å dekke ankemotpartens sakskostnader. Lagmannsretten har vurdert, men ikke funnet grunn til å anvende lovens unntaksregler. Kommunens prosessfullmektig har krevd sakskostnader dekket med 27 000 kroner, som i sin helhet er salær. Sakskostnadene anses nødvendige, jf. tvisteloven § 20-5 første ledd, og tilkjennes i samsvar med inngitt oppgave.

Dommen er enstemmig.

Domsslutning

- 1. Anken forkastes.*
- 2. I sakskostnader for lagmannsretten betaler B og A in solidum 27 000 - tjuesjatusen - kroner til Halden kommune innen 2 - to - uker fra forkynnelsen av dommen.*